

Marek Cybulski

Kaszëbizna w Trójmiesnym – socjolingwistnô charakteristika

Acta Cassubiana 11, 7-18

2009

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Marek Cybulski
(Gdańsk)

Kaszëbizna w Trójmiescym – socjolingwistnô charakteristika

Trójmiescé jakno jednã z piãc kaszëbszczëch etniczno-òbëndowëch wiôrz-tów wëdzelił w òsmedzesãtëch latach dwadzeshtëch stalatów socjolog Marek Latoszek¹ i òpisòł je jakno kònùrbacjã, co lezi dzelã w òbëndze, gdzie sã gòdò pò kaszëbskù, a dzelã – bënë ti òbëndë, równak krótkò ni².

Osoblëwòsc jeleznoscë kaszëbiznë w Trójmiescym – równo lëteracczi jak i gwarowi – mò dwa spòdczi. Z jedny stronë wëchòdò òna z cëskù socjolingwistny procemnotë miasto – wies, a w ni Trójmiescé je procëmstójno nacéchòwóné do wsë, bò sã to nôwikszé miasta zrzeszoné z Kaszëbama. Z drëdżi stronë apartnota Trójmiescégò zrzeszonò je z òkòlim pòłożeniem w òbëndze Kaszëb. A tej jesz Trójmiescé jakno òbëndã w dzysészim geògrafnym i socjologòwim wëzdratkù je przëmiarowò mlodé i wiedno stòwiò swòjã juwemotã, bò sã sklòdò nié le ze stòrëgò Gduńska, co rechùje jakno miasto wicy jak tësãc lat, Sopòtu, co rechùje wicy jak sto lat i nômlodżi dzewiãdzesãclatny Gdini, le téz z wiele wsów i nôsadów, a jich pòzwë to dzysò pòzwë dzelów Trójmiescò, abò ju dzysò jich ni ma. Tak samò jeleznosc kaszëbiznë w Trójmiescym wiedno sã zmieniwò. Wcyg widzec je apartnotã miast, co sã dzelama Trójmiescò, a téz jich dzelów, le lëdzcé, gòspòdarscé i kulturowé zeszlachòwanie Trójmiescò dôwò òràdz do wielnëch juwemotów, téz w òbrëmienim jeleznoscë kaszëbiznë. Temù jem dbë, ze wòrt je pòkazac socjologòwã jeleznosc kaszëbiznë w Trójmiescym i dac przë tim bòczënk na szlachòwnotë i jinoscë midze apartnëma gardama.

Na pòczãtk përzinkã wëdowidzë, jezlë jidze ò dzeje kaszëbsczi mòwë w òbëndze dzysészégò Trójmiescò. Historicë sã dbë, ze kaszëbskò wnożëna doprzëszla nòd niżawny nëk Wislë ju w sòdmim stalacym pò Christusu, chòc jesz w dzewiãtym stalacym òbëndã nòd Bòltã nie bëła w całoscë zamieszkòd³.

¹ M. Latoszek, *Pomorze – zagadnienia etniczno-regionalne*, Gdańsk 1996; tegoż, *Alfabet kaszubski*, „Pomerania”, 5/6 1990 – 7/8 1993.

² J. Mordawski, *Statystyka ludności kaszubskiej. Kaszubi u progu XXI wieku*, Gdańsk 2005, s. 19.

³ Z. Szultka, *Szkic dziejów Kaszubów ze szczególnym uwzględnieniem przemian językowych*, [w:] *Kaszubszczyzna. Kaszëbizna*, pod red. E. Brezy, Opole 2001, s. 13.

Pierszô historicznô wëdowiedzô ò Gduńskù pòchòdzy z rokù 997 i prawi nama ò tim, że swiãti Wòjcëch òrecheył mieszkanców gardu, to je Kaszëbów.

Gwësna tågòdkã je fakt, że miono *Kaszëbi*, w pisónëch zdrzòdlach dopiërze òd dwanòstégò stalatégò, tikò sã Zòpadnégò Pòmòrzò. Pierszi róz wëstapilo òno w dokùmeńce wëstawionym przez papieża Gregòra IX⁴ z dniowã datã 19 III 1238 rokù⁵ w lacëznowi titulaturze zòpadnopomorsczëch ksyżãt i òd tegò czasu pòjòwiò sã stale. Tymczasã ksyżãta na wzenikòwim Pòmòrzim zwelë sã *dux Pomeraniae*. Historik Józef Bòrzëszkòwsczi ùwòzò, że w tim czasie lëdze w dwóch dzélach Pòmòrzò nie ùswiãdniëlë sobie „mòwno-kùlturowi zrzesznicë, chtërna bëła jawernò i rozsãdzeniowò”⁶. Wedle niegò miono i kaszëbskò zrzesznica ùkòzale sã dopiërze pò dozdrzenim pròwdë germanizacji Zòpadnégò Pòmòrzò i zadzinienim tã kaszëbiznë.

Zato mòwnouczali Jerzi Tréder pitò, czemu swòje miona w lacëznowëch dokùmeńtach Gduńszcégò Pòmòrzò pisalo sã w pòlsczi, a nie kaszëbsczi mòwny wersëji. Wedle niegò tak bëło temu, że na Pòmòrzim bëła pòlskò administracjò i cësk pòlsczégò katolëcczégò Kòscola⁷.

Równò historicë jak i mòwnouczali pitalë ò rolã kaszëbiznë na Gduńszim Pòmòrzim, tak tej w Trójmiescym w strzédnowiekù. Józef Bòrzëszkòwsczi ùwòzò, że òd XIII stalatégò kaszëbskò mòwa bëła tu w jawnym krãżeniu pò pòlsczi i lacyńsczi mòwie⁸; zato Jerzi Tréder je dbë, że kaszëbizna bëła ùziwónò blòs doma, midze sąsadama, a w jawnych jeleznoskach lëdze gòdale mòwã, co pòzdni z ni sã wërodzëła pòlasczëzna⁹.

Zdòwò sã, że tësãcletné dzeje kaszëbsczi mòwë w òbëndze dzyszészégò Trójmiescégò, to przede wszëszcim, chòc ni ma na to za wiele dokùmeńtów, dzeje zmiészaniégò sã ji socjologòwégò i geògrafnégò òbjimù przede wszëszcim temu, że wse przejinaczëlë sã w miasta abò przedmiasta. Dzejalo sã tak ze zweczajnych socjologòwëch i gòspòdarczëch przeczënow, ale téz i dzejaniégò czlowieka, na przëklòd na Gduńszim Pòmòrzim, to je téz i we Gduńskù w strzédnowiekù, w krzëzòcczëch czasach zaczął òbòwiãzëwac tzw. *wendijszi paragraf*, zakòzywający przëjimanié Słowianów-Kaszëbów do mieszcégò prawa¹⁰. Temù i pò zdegradowanim ricensko-panownëch elitów kaszëbizna zëła przédno w wiesczim òkrãżim, a pò kaszëbskù blòs gòdale lëdze, co tuwò przëjézdzałë hańdlowac. W pòzniészëch czasach Kaszëbi, co mieszkalë kròtkò Gduńska, przëcëgalë do miasta, równak tuwò sã niemczëlë.

⁴ Tamże, s. 13-14.

⁵ Temù je to Dzëń Jednotë Kaszëbów.

⁶ J. Bòrzëszkòwsczi, *Historia Kaszëbów*, [w:] J. Bòrzëszkòwsczi, J. Mòrdawsczi, J. Tréder, *Historia, geògrafia, jãzëk i pismienizna Kaszëbów*, pòd red. J. Mòrdawszcégò, Gduńsk 1999, s. 20.

⁷ J. Tréder, *Historia kaszubszczyzny literackiej. Studia*, Gdańsk 2005, s. 11.

⁸ J. Bòrzëszkòwsczi, *op. cit.*, s. 27.

⁹ J. Tréder, *op. cit.*, s. 11.

¹⁰ J. Bòrzëszkòwsczi, *op. cit.*, s. 28.

Czesto kaszëbsczé gôdci przëmiarowò dlugò ùtrzymalë sã w òbëndze dzysészégò Sopòtu, co mieszcé prawa dostòł dopiérze w 1901 rokù, a wedle Stefana Ramùlta jesz w 1899 rokù Kaszëbi robilë 24% mieszkańców Sopòtu¹¹.

Nòdlëzi czësto kaszëbsczé gôdci zëlë w Gdini, bò tuwò bùdowanié bôtowiszca sã zaczãło dopiérze w 1921 rokù, a mieszcé prawa Gdiniã dostalã w 1926 rokù. Do dzysò mieszkajã w Gdini przinidnicë rodów kaszëbszczëch rëbòków i gbùrow, zamieszkònëch tuwò òd nòdòwniészëch czasów. Westrzód *Pòmòrszczëch tekstów* F. Lorentza z pòczãtkù dwadzestégò stalatégò¹² i w *Jãzëkòwim atlasu kaszëbiznë i sãsednëch gòdków*¹³ z piãcdzãtëch lat tegò stalatégò je wiele gòdków zebrònëch z Gdini i òkòlnëch wsów, co dzysò sã dzëlama miasta. Mòlowim pùntkã *Atlasu* bël na przëklòd westrzòdk miasta, dze przë dzysësi ùlicë Waszyngtona mieszkalë rëbòcë. Jiny pãntk *Atlasu* bël na dzysëszim Grabòwkù – przòdë ten dzël kròtkò Chiloni sã nazëwòł Barnòrda – gdze westrzód pòszëtników bëlã mòja còtka, sostra mòji starci, Lëna Samp (Helena Samp)¹⁴.

Ò dównëch gdińszëch Kaszëbach pisze téz slowòrz Sëchtë¹⁵. Sãsadzë nazëwalë gdińianów *wszany gdińianie*, *wszany gdińczanie* abë *Szadé Klòszi*, bò bëlë biédny i lëchò jedlë¹⁶. Rëbòcë z Pùcczi Hòwindzi nazëwalë gdińszëch rëbòków *Gnójcë*¹⁷, *Gnojòcze* lub *Srójcë* temù, że robilë w niedzielã, a téz króm rëbaczeniò zajimalë sã gbùrstwã (pòr. *Më tu z Rëbòków z rëbakamë z Gdini nigdë sã nie bratalë bo to bëlë Srójcë*¹⁸).

Jesz na zòczãtkù XX stalatégò wiòldzi dzël dzysëdzégò Trójmiescò lezòł w òbëndze zbiérnëch kaszëbszczëch gòdków. Jakò to bëlã kaszëbizna, nòwicy dówò badërowanié F. Lorentza¹⁹. Ten wiòldzi badëra kaszëbiznë pòdzëlil wszëtczë kaszëbsczé partë na karna: nòrtowi i pòlniowi, a westrzód nich na 76 gòdków. Z tegò je widzec, że w òbëndze dzysészégò Trójmiescò lëdze gòdalë 16 gòdkama, westrzód nich 11 to nordowò kaszëbizna, a 5 – pòlniowò. Grańca midzë nordowã a pòlniowã kaszëbiznã przëchòdalã w òbëndze dzysészégò Gduńska.

¹¹ J. Mordawski, *op. cit.*, s. 13.

¹² *Teksty pomorskie (kaszubskie)*. Zebrał Dr. F. Lorentz. Z mapã, Kraków 1924 [tom wstëpny].

¹³ *Atlas jëzykowy kaszubszczyzny i dialektów sãsiednich*, oprac. pod kier. Z. Stiebera (tom wstëpny, t. I–VI) i H. Popowskiej-Taborskiej (t. VII–XV), Wrocław 1964–1978.

¹⁴ *Atlas jëzykowy kaszubszczyzny i dialektów sãsiednich*, tom wstëpny, oprac. pod kier. Z. Stiebera Wrocław 1964.

¹⁵ B. Sychta, *Słownik gwar kaszubskich na tle kultury ludowej*, t. 1–7, Wrocław – Warszawa – Kraków 1967–1976.

¹⁶ Tamzë, t. I, s. 315–316.

¹⁷ Tamzë, s. 330.

¹⁸ Tamzë, t. V, s. 141.

¹⁹ *Teksty pomorskie (kaszubskie)*...

Do nordowi kaszëbiznë rechùje Lorentz wszëtczé gòdci dzysësi Gdini, Sopòtu, a téz chwaszczińską gòdkã, co nią gòdalë w dzysësi Ósowie²⁰, a pòòstalé dôwné wse, dzys dzéle Gduńska, gòdalë pôlniową kaszëbizną²¹. Westrzód nordowëch gòdków, co nima gòdalë w òbéndze dzysësi Gdini, bëłë bëlòcczé, niebëlòcczé i mieszoné gòdci. Na przëklòd w sami Gdini i Òksëwim lédze gòdalë òksëwską gòdkã, a mieszonyma gòdkama gòdalë na Grabówkù (grabòwskò gòdka) i na Witominie (witomińskò gòdka), a w dzysësim Gduńskù w òbéndze uniwersytecczich bùdinków lédze gòdalë pôlniowòkaszëbską òlëwską gòdkã, chtërna jész bëła ùziwónò w Brãtowie.

Z tegò je widzec, że przed drëgã swiatowã wòjnã pò kaszëbskù sã gòdalo w tim dzëlu dzysëszëgò Trójmiescò, co nòlëzòł do Pòlsczi, a téz na wzenikòwi òbéndze Wòlnégò Miasta Gduńska²², znóné téz bëło rzeczenié *òlëwsczi Kaszëbi*²³.

Równak w òbéndze Wòlnégò Miasta Gduńska w midzewòjnowim czasie i òbczas drëdzi swiatowi wòjnë Niemcë przeprowòdzëlë òstrã geramnizacëjã, tak że pò pròwdze w kùncu wòjnë nie sygalo tam Kaszëbów²⁴.

Kaszëbi zaczãlë przejeżdzac do Gduńska i całégò Trójmiescò pò zakùnczeni wòjnë. W òbéndã dôwnégò Wòlnégò Miasta Gduńska przëcëgalë przede wszëszczim Kaszëbi z westrzëdnëch Kaszëb (kartëszczëgò pòwiatu) i pôlniowëch Kaszëb (kòscërszczëgò pòwiatu)²⁵, a w Gdini téz z pòwiatu wejrowszczëgò²⁶. W Gdini, jak ju bëło rzeklë, Kaszëbów bëło wiele ju przed wòjnã, a i w rokù 1945 Kaszëbi robilë 30% gdińszczëch robòtników²⁷. Badërowie *Jãzëkòwégò atlasu kaszëbiznë* napisalë, że w piãcdzesãtëch latach XX stalatégò rodné lëdztwò przënòmni w jaczims dzëlu mieszkało jész w Kòkòszkach, Matarni, Klòkòwie, Ósowie i Wiòldzim Kackù, a w Brãtowie, Òwczarni i Kòlibkach mieszkalë ju nalecali Kaszëbi²⁸.

Migracjò Kaszëbów do Trójmiescò trwò pò pròwdze do dzysò. Równak jezle jidze o Kaszëbów, co zamieszkalë pòzni, nié prosto pò wòjnë, ni ma wiédzë, jak wiele jich bëło²⁹, temù, że nìcht nie robil w ti sprawie badërowaniégò. Ni ma téz wiédzë, jaczima gòdkama gòdalë ti Kaszëbi, chòc z drëdzi stronë znónò je pròwda, że w miesce zaczinalë òni gadac przede wszëtczim pò pòlskù, a pò kaszëbskù gòdalë blòs ze swòjima doma.

²⁰ Tamże, s. XXVI–XXXVII.

²¹ Tamże, s. XLVII–XLVIII.

²² M. Latoszek, *op. cit.*, s. 74.

²³ F. Mamuszka, *Kaszubi oliwscy. Szkice z dziejów Polonii oliwskiej w latach od około 1850 do 1945*, Gdańsk 1980.

²⁴ H. Popowska-Taborska, *Kaszubszczyzna. Zarys dziejów*, Gdańsk 1980, s. 19.

²⁵ J. Mordawski, *op. cit.*, s. 37.

²⁶ *Atlas językowy kaszubszczyzny...*, s. 230.

²⁷ J. Mordawski, *op. cit.*, s. 37.

²⁸ *Atlas językowy kaszubszczyzny...*, *passim*.

²⁹ M. Latoszek, *op. cit.*, s. 74.

Kùli Kaszëbów mieszkò dzysò w Trójmiescy?m?

Wedle szacowónëch badérowaniów socjologa Marka Latoszecka z lat òsmëdziesiątëch XX stalatégò (jakno rozeznanié kaszëbskòscë przëjął òn kaszëbską autoidentifikacją) w Trójmiescy m mieszkò 109 tësacy Kaszëbów i pól-Kaszëbów, co robi 14% mieszkańców Trójmiescégò i 21% wszëtczëch Kaszëbów³⁰. Wedle juwernëch badérowaniów geògrafa Jana Mòrdawsczégò z lat 1997–2004 w Trójmiescy m mieszkò kòle 134 tësace Kaszëbów i pól-Kaszëbów, co robi 18% mieszkańców Trójmiescégò i 24% wszëtczëch Kaszëbów³¹. Rezultatë tich badérowaniów, chòc nié taczé same, nie jinaczà sã mòcno, temù mòże sã zgòdzëc, że w Trójmiescy m mieszkò wicy jak 100 tësacy Kaszëbów.

Z tegò je widzec, że Trójmiescé to nòwikszò zbiérëzna Kaszëbów. Nòwicy Kaszëbów i pól-Kaszëbów w Trójmiescy m i na całëch Kaszëbach mieszkò w Gdini, wedle Jana Mòrdawsczégò – 81 tësacy, co robi wicy jak 30% całégò lëdztwa miasta. Drëdzi je Gduńsk, gdzie sã rechùje 47 tësacy Kaszëbów i pól-Kaszëbów, co robi 14% lëdztwa miasta, a w Sopòce mieszkò mni jak 6 tësacy, co robi 14% lëdztwa miasta³².

W Gdini nòwicy Kaszëbów je w Wiczlënie, blëskò 90% mieszkańców, a wicy jak pòłowa mieszkańców je jich w Wiòldzim Kackù i Chiloni. Przëmiérzno mało Kaszëbów mieszkò w Kamianny Górze i na rzmie sw. Maksëmiliana³³.

We Gduńskù wedle Jana Mòrdawsczégò nòwicy Kaszëbów mieszkò w Szëdlëcach i w Òsowie, ale Kaszëbi robià tuwò blòs 25% mieszkańców. Wòrt je nadcziđnac, że na trzecym placu westrzòd gduńsczëch dzélów, jeźle jidze ò lëczbã mieszkajacëch Kaszëbów, zajimò Przemòrzé z 18% Kaszëbów³⁴.

Z tegò je widzec, że w Trójmiescy m pò pròwdze ni ma òbéndów z gãstà kaszëbską wnożëną, że Kaszëbi mieszkajà tuwò colemalò w roznëkanim. Przëcygòwé zmianë pò òstatny wòjnie, w tim pòwstawanié pòsobicà nowëch mieszkaniowëch òsedlów na òbéndach, gdzie przòdë mieszkalë Kaszëbi, a tész è taczëch òbéndach, gdzie przòdë Kaszëbów nie bëłò, doprowadzëlë do tegò, że Kaszëbi i nie-Kaszëbi sã bëłno zmiészalë. Kaszëbi zamieszkalë w dównëch niekaszëbszczëch òbéndach, a nie-Kaszëbi i nalecali Kaszëbi zamieszkalë w dównëch kaszëbszczëch òbéndach. Mieszkanié westrzòd niekaszëbszczégò lëdztwa, co gòdò ùwòżòną za lepszą pòlską gòdkà, ùdostòwò, że Kaszëbi zabiwajà gadac pò kaszëbskù, przechòdzą na pòlską gòdkã.

Stądka czësto jiny òbròz tegò, jak kaszëbizna zëje, dówò òdpòwiësc na zapitanié, kùli lëdzy z tich, co zeswiòdczajà, że są Kaszëbama, rozmiëje pò kaszëbskù gadac i kùli z nich pò kaszëbskù gòdò.

³⁰ J. Mordawski, *op. cit.*, s. 20.

³¹ Tamże, s. 44.

³² Tamże.

³³ Tamże, s. 40.

³⁴ Tamże.

Pòkòzywò sã, że blós kòle 21% mieszkańców Trójmiescò, co sã ùznòwają jakno Kaszëbi, znaje swòjã mòwã. Jeżle jidze ò nieznajemnotã kaszëbsczi mòwë, na pierszim môlu je Gdinia, chòc to nòwikszé òkòle Kaszëbów. W tim miesce pòlonizacjò sã zaczęła nòchùtci, bò ju w midzewòjnowim czasie. Swòji rodny mòwë nie znaje w Gdini jaz 88% Kaszëbów. W Sopòce kaszëbszczégò nie znaje 49% Kaszëbów, a we Gduńskù – 40% Kaszëbów³⁵.

Jesz gòrzi wezdri sprawa gòdaniégò pò kaszëbskù Kaszëbów w Trójmiescym. Wedle jich włòsnégò zeswiòdzczeniégò pò kaszëbskù gòdò blós 9% Kaszëbów w Trójmiescym. Nògòrzi je w Gdini, pèrznã lepi w Sopòce, a nòlepi we Gduńskù, gdzie gòdò pò kaszëbskù jaz 30% Kaszëbów, co sã przèznòwają, że sã Kaszëbama. Równak co dzén gòdò pò kaszëbskù ju le 3% Kaszëbów w Trójmiescym, to je 1/3 z tich, co gòdają pò kaszëbskù. W całoscë ni ma taczèch Kaszëbów w Sopòce, a nòwicy je jich we Gduńskù, gdzie 11% Kaszëbów co dzén gòdò pò kaszëbskù. Równak w Trójmiescym jaz 56% Kaszëbów, co rozmiejã gadac pò kaszëbskù, nie gòdò tã mòwã nijak; w Sopòce to robi 80%, w Gdini – 55%, we Gduńskù – 50%³⁶. Ni ma badérowaniów, jakã kaszëbską gòdkã gòdają Kaszëbi w Trójmiescym, ni ma wiedzec, czè sã to jaczès kaszëbszczé gòdci (jaczé?), czè lèterackò kaszëbizna.

Mòże sã leno domëslac, że znajemnota lèteracczi kaszëbiznë je w Trójmiescym, w przérównanim z jinëma òbéndama Kaszëb pasowno wiòlgò w pòkòlenim dorosłèch, a pasowno môlò w pòkòlenim szkòlny òtroczèznë. W Trójmiescym doch dzejają kaszëbszczé stowòrë, w tim przede wszèsczim partë Kaszëbskò-Pòmòrszczégò Zrzeszeniò, a westrzód młòdszèch – Karno Sztudirów *Pomoraniò* i je dosc tëlë kòscolów, co sã w nich òdpròwiò msze z kaszëbską lèturgią³⁷. Z tegò je widzec, że w Trójmiescym je dosc wiòldzé karno lédzy, co mają chãc i mòzłëwòtã, abë bëc wësélòczama i dostòwòczama tekstów w kaszëbsczi mòwie, tak swiecczèch jak i nòbòznèch. W Trójmiescym czãscy jak w inèch òbéndach Kaszëb mùszi to bëc lèterackò kaszëbizna, mòże czasã je òna blëzi gòdków, skądka pòchòdzą ti, co nią gòdają. Brèkòwanié lédowèch kaszëbszczèch gòdków w ùrządowèch i nieùrządowèch jeleznoscach w Trójmiescym je czasã niemòzłëwé, bò wiòlgò rozmajitosc gòdków to je przèczèna, że nié wszèscë je rozmiejã i tak samo nié wszèscë mògã gadac we wszèsczèch gòdkach. Tak tész na zéndzeniach w trójmiesczèch partach Kaszëbskò-Pòmòrszczégò Zrzeszeniò pò kaszëbskù rzecze sã rzòdkò, a jeżlë ju sã rzecze, to je to lètterrackò kaszëbizna.

³⁵ Tamże, s. 50.

³⁶ Tamże, s. 52.

³⁷ „Pomorania”, 2009, nr 6, s. 50 (Gdinia – 6 kòscolów: Babié Dolë, Cësowò, Òksëwié, Pògòrzé Górné, przè ùlècë Swiãtojónszi, Wiòldzi Kack; Gduńsk – 5 kòscolów: kòscól sw. Jana, Matarnia, Piecczi-Migòwò, Òsowò, Przëmòrzé; Sopòt – 1 kòscól).

Jeżlë zôs jidze ò dzezë i szkòlową młodzëznã, to kòl nich znajemnota kaszëbsczi mòwë nie je wiòlgò, bò w Trójmiescy je baro mało szkòłów, gdzie sã ùczy pò kaszëbskù (niewiele wicy jak 50 dzezcy)³⁸.

Wòrt je téż pamiãtac, co dlô kaszëbiznë dziejają chùrë i mùzycznë karna. Chòc tuwò téż wicy je czëc ò chùrach i mùzycznëch karnach pòza Trójmiescy, znóny je chlòpsczi chùr „Kaszëbsczi Zwòn” w Gdini, a we Gduńskù wiele kaszëbszczëch pìesni spiéwò Pòlsczi Kameralny Chùr „Schola Cantorum Gedanensis”.

Jeżlë ò brëkòwanim lëteracczi kaszëbiznë ni ma za wiele wiedzec w gòdce, to ò wiele wicy mòże rzec o tim szlachù kaszëbiznë w pisanim, a téż ò dziejaniach dlô pòdwëzzeniégò rolë kaszëbsczi mòwë³⁹.

We Gduńskù bëłë wëdrëkòwóné piérszé kaszëbsczi ksążczi. W 1586 r. pòkòzalë sã „Duchowne pìesnie D. Marcina Luthera” tolmaczoné przez Szëmóna Krofeja, a w 1643 – „Maly Cetechism Niemiecko Wandalski abo Słowëski” tolmaczony przez pastora Michala Pontanusa ze Smòldzëna⁴⁰. Te ksążczi bëłë napisóné pò pròwdze pò pòlskù, ale je w nich wiele kaszëbskòmòwnëch felów. Tak samò we Gduńsku pòwstòł rãkòpis pòlskòjãzëkòwi dramë „Tragediò ò bógòczu i Lazarzu”, co bëła wëdrëkòwónò dopiérze w 1999 rokù. W ti dramie grò Kaszëba Sobiegraj i w jegò gòdce mómë piérszi rôz sztélizacjã na kaszëbiznã⁴¹.

We Gduńskù téż sã narodzëła kaszëbskò leksykografiò. W 1798 rokù zamieszkòł tuwò letërsczi ksydz Krzisztof Celestin Mrongòwiusz. Je òn autorã niemieckò-pòlsczych słowarzów, w chternëch sã nalazalò wiele kaszëbszczich słów (np. w słowarzu z 1823 rokù – 51 kaszëbszczich słów⁴²). Mraga òstawił téż rãkòpisny zbiér 171 kaszëbszczëch słów.

W XIX stalatim kaszëbskòmòwnë tekstë czãscy pròwdac bëłë drëkòwóné nié w Trójmiescy, ale w 1850 rokù bëła wëdónò we Gduńskù „Ksążeczka dla Kaszëbów” Floriana Cenòwë, a téż jegò „Rozmòwa Polocha z Kaszëbã”⁴³. W 1899 rokù A. Mąjkòwsczi wëdòł téż we Gduńskù swój piérszi lëteracczi dokòz „Jak w Kòscérznie koscelnego obrele abo piãc kawalerów a jedna jedino brutka”. Òd tegò téż czasu w Trójmiescy wëchòdzy coròz wicy kaszëbszczich ksążk, nòprzód we Gduńskù i Sopòce, a pòzdni téż w Gdini.

³⁸ J. Mordawski, *op. cit.*, s. 67.

³⁹ M. Cybulski, *Kaszubszczyzna w Gdańsku*, [w:] *Przestrzeń zróżnicowana językowo, kulturowo i społecznie. Miasto*, pod red. M. Świącickiej, Bydgoszcz 2006, s. 51-63.

⁴⁰ H. Popowska-Taborska, *Zabytki kaszubskie językowe*, [w:] *Język kaszubski. Poradnik encyklopedyczny*, wyd. 2. poprawione i poszerzone, red. J. Treder, Gdańsk 2006, s. 274.

⁴¹ J. Treder, *Tragedia o bogaczu y Lazarzu*, [w:] *Język kaszubski...*, 266-267.

⁴² H. Popowska-Taborska, *Dzieje kaszubskiej leksykografii*, [w:] H. Popowska-Taborska, W. Boryś, *Leksyka kaszubska na tle słowiańskim*, Warszawa 1996, s. 15-17.

⁴³ J. Kęcińska, *Geografia życia literackiego na Pomorzu Nadiwślańskim 1772–1920. Polski i kaszubski krąg kulturowy*, Gdańsk – Słupsk 2003, s. 61.

W tim téz času Trójmiescé to je wôżné kaszëbsczé lëteracczé i kùlturowé centróm. Lëteracczé zëcé sã grupkòwalo wkól wëdówónëch tuwò kaszëbszczëch gazet i cządników⁴⁴. Redaktór pòlskòmòwny „Gazety Gdańskiej” wëdówòł téz kaszëbskòmòwny dodòwk do ni „Druzba. Pismo dlò polscich Kaszubów”. Ten sóm Majkòwsczi wëdówòł téz cządnik „Gryf”. We Gduńskù od 1911 roku miała plac redakcjò *Gryfa* i tuwò téz wëszło szesc pierszëch numrów tegò cządnika⁴⁵. To bëła dlò lëdzy tamtëch czasów swòjnò znanka, bò ksądz Wójcëchòwsczi pisòł ò Gduńskù jakno ò „prastarej stolicy Pomorza wschodniego /.../ starej siedzibie ksiąząt pomorsko-kaszubskich /.../ głownej stolicy Kaszub jako w właściwej mu siedzibie”⁴⁶. Młodokaszëbi, jeżle jidze ò kaszëbsczé lëteracczé karna, bëłë wierã nôbarzi zrzeszony z Trójmiescym. Kò Karno Młodokaszëbów pòwstało 29 IV 1912 roku w Sopòce, a wedle statutu Gduńsk to bëł plac jegò dzejaniégò.

W Gdini w midzewòjnim jaczis czas dzejalo karno pisarzów zrzeszonëch kòle cządnika „Zrzesz Kaszëbskò”. Pòchòdzëlë òni ze strzëdnëch Kaszëb, z kartësczégò pòwiatu, ale òd pierszégò do szesnòstégò numra swòj cządnik wëdowalë w drëkarni „Dziennika Gdyńskiego”.

Pò wòjnie pò pòwstaniem Kaszëbskò-Pòmòrsczégò Zrzeszeniò z sedzbą we Gduńskù baro wòżny bëł „Biuletyn Zrzeszenia Kaszubsko-Pomorskiego”, co sã pòzni wëòrtowòł w „Pomeraniã”, wëchòdzącą do dzysò. Cządnik dërzeniowo redagòwóny je pò pòlskù, ale drëkòwóné sã tu téz kaszëbscze tekstë, na przëklòd w szescedzesatëch i sëtmedzesatëch latach ùkòzowalë sã w nim felietònë Jana Trepczika „Nòrcëk Kaszëbsczi”. W dzewiãcdzesatëch latach XX stalatégò wëchòdala téz we Gduńskù wëdówónò przez sztudirów z karna „Pòmòrania” blòs kaszëbskòmòwnò „Taczëzna”, a pòzni – „Òdroda”, wëòrtowónò w „Kaszëbską Òdrodã”.

W kaszëbsczi kùlturowi rësnoce wòżné sã téz trójmiesczé wëdowiznë.

Òsoblëwò rechùje sã tuwò òd 1970 roku wëdowizna przë gduńsczim parce Kaszëbskò-Pòmòrsczégò Zrzeszeniò, bò stądka wëchòdzą przede wszësczim kaszëbskòmòwné tekstë. W ti wëdowiznie wëszlë wznowieniò kaszëbsczi lëteracczi klasyczi, na przëklòd *Ò panu Czòrlińscim, co do Pùcka pò secë jachòł* H. J. Derdowsczégò (1976), *Żëcé i przigòdë Remùsa A. Majkòwsczégò* (1974), *Kaszëbsczé spiewë* L. Heyczi (1978), *Zemja kaszëbskò* A. Bùdzësza (1982), a téz i debiutë mlòdëch tedë pisarzów, przede wszësczim pòetow, na przëklòd Kristinë Mùzë (tomik wiérztów *Mamòta*, 1981), Jana Walkusza (tomik wiérztów *Kańta nòdzeje*, 1981), Stanisława Pestczy – pòd tacewnym mionã Jón Zbrzëca (tomik wiérztów *Wizrë ë duchë*, 1986), rzòdzy prozajików, na przëklòd Jana Drzeżdżóna (tomik òpòwiòdaniów *Dzwònnik*, 1979) i Stanisława Janczi

⁴⁴ J. Treder, *Kaszubszczyzna w prasie*, [w:] *Język kaszubski...*, s. 118-119.

⁴⁵ J. Borzyszkowski, *Aleksander Majkowski (1876-1938). Biografia historyczna*, Gdańsk – Wejherowo 2002, s. 343.

⁴⁶ Tamże, s. 339.

(pòwiesca *Łiskawica*, 1988–1989) W wëdowiznie KPZ wësłë téż kaszëbskò-mòwné dokôzë dlô môlëch dzecy, na przëklôd *Nenka Roda i ji dzôtczi* A. Nôgla, *Ùklôdk dlô dzôtk* Jana Trepczika, dlô përnã starszëch, ju szkòlowëch, jak *Ùrënamlë* Józefa Ceynowë, a téż kaszëbskò-mòwné wiërztnice, jak *Poezja rodnej mowy* Jerzégò Sampa. W 1981 roku w zrzeszeniowi wëdowiznie ùkòzälë sã dwie wòznë ksążczë, wiele pòmòcnë w ùczbie kaszëbiznë: *Kaszëbskò gramatika* Edwarda Brezë i Jerzégò Trédra i *Słowòrz kaszëbskò-pòlsczi razã ze Słownikiem polsko-kaszubskim* A. Labudë, a trzënòsce lat pòzni, w 1994 roku wëszedl w 2 tomach *Słownik polsko-kaszubski* Jana Trepczika.

W latach 1957–1989 kaszëbskò-mòwné dokôzë bëlë wëdowóné téż w Mòrszi Wëdowiznie (ji sedzba bëla nôprzód w Gdini, a pòzni do dzysò we Gduńsku), na przëklôd *Wiersze i frantówci* A. Majkòwsczégò czë wiërztnica *Modra kraina*, a pò 1989 roku dziejają nowé wëdowiznë, co òglòszają kaszëbskò-mòwné dokôzë, a westrzód nich Wójcecha Czedrowsczégò *Kara Remùsa, Arkun* i *Czec*. Z ti wëdowiznë òkróm tekstów kaszëbsczë lëteracczi klasyczë, debiutów mlodëch ùsòdzców, wësłë téż wòznë dokôzë dlô normalizacëji kaszëbiznë: E. Gòlãbka *Wskòzë kaszëbsczégò pisënkù* (1997) – normatiwny radzëszk; téż tegò autora *Kaszëbsczë słowòrz normatiwny* (2005) – pierszi tegò òrtu w kaszëbiznie; S. Ramuła *Słownik jëzika pomorskiego czyli kaszubskiego, scalony i znormalizowany przez Jerzego Tredera* (2003). W wëdanim òstatnégò dokòzu *Czec* wëspòlrobiła z wëdowizną Gduńszcégò Ùniwersytetu, a téż z wëdowizną Mùzeùm Kaszëbskò-Pòmòrszë Pismieniznë i Mùzyczi w Wejerowie.

Wòznë kaszëbskò-mòwné dokôzë wësłë téż w jinëch trojmieszczëch wëdowiznach, co nie wëdòwają blòs kaszëbsczëch ksążków. Na przëklôd w wëdowiznie M. Rożak wëszedl w 1999 roku dwùmòwny pòlscò-kaszëbsczë ùczbòwnik *Historia, geografia, jëzük i pismienictwo Kaszubów / Historia, geografia, jãzëk i pismienizna Kaszëbów* Józefa Bòrziškòwsczégò, Jana Mòrdawsczégò i Jerzégò Trédra, a dzãka Fundacji *Dòr Gduńska* mómë *Kaszëbsczë abecadło, twój pierszi elemehtërz* (2000) W. Bòbrowsczégò i K. Kwiatkòwsczi.

Jeżle jidze ò normalizacją kaszëbsczégò pisënkù, wiele ùdbów pòwstalo w Trójmiescy. W Sopòce pòwstòl pisënk F. Lorentza, a w roku 1974 przë Kaszëbskò-Pòmòrszim Zrzeszenim pòwstala Kòmisjò dlô Normalizacji Kaszëbsczégò Pisënkù z prowòdnikã E. Brezã i sekretòrã J. Trédrà, a ji ùstanowieniò wësłë w 1976 roku (drëdzi wëdòwk 1984) w wëdowiznie Gduńszcégò Partu KPZ. Te wskòzë pòprawioné 13 V 1996 roku sã wòznë do dzysò.

Trójmiescë je téż w przòdkù we wprowadzanim kaszëbiznë do jinëch mediów.

Pròwdac w radiu⁴⁷ kaszëbizna pòkòza sã dzãka Toruniowi ju w midzewòjnowim czasie, ale pò drëdzi swiatowi wòjnie dosc tëlë dziejają w gduńszim rozsëlòczu Pòlsczégò Radia, skądka szlë w swiat kaszëbskò-mòwné slëchò-

⁴⁷ J. Treder, *Kaszubszczyzna w radiu i TV*, [w:] *Jëzük kaszubski...*, s. 119.

wiszczą. Dzysdnia nié leno Radio Gduńsk wësélô kaszëbskò mòwné programë, ale prawie tuwò je nadòwóno pùblicystnò programa „Na bòtach i w bòrach”.

Jeżlë jidze ò kaszëbiznã w telewizji, to w tim je widzec wiòlgò rolò Gduńska. Np. w rokù 1985 Telewizjò Gduńsk nadała film wedle pierszégò dzéla arcëdokòzu A. Majkòwsczégò „Żëcé i przigòdë Remusa”. Od lepińca 1990 rokù rôz w tidzeniu nadòwónò je w wikszi dzélu kaszëbskò mòwnò programa „Rodnò Zemìa”, a téz òd niedòwna „Tedë jo”.

W Trójmiescym narodzëlë sã ùdbë wpròwòdzeniò kaszëbiznë do Jinternetu⁴⁸. Kòmpùtrowi sztandard kaszëbsczégò pisënkù i pierszą fulną kaszëbskò mòwną programã òbrobil Stanisłòw Geppert, absolwenta Gduńszci Politechniczi. Geppert stwòrzył téz kaszëbsczì jinternetowi serwis „Nasze Kaszëbë”. To dzejanié doprowadzëlò do wpròwèdzeniò òznaczeniò CSB dlò kaszëbsczì mòwë przez Bibliotekã Kòngresu USA. W ògłosłowiańszé spòdlé wpròwòdził kaszëbiznã Serba, dr Duszana-Vladislava Pażdżerski z Gduńszégò Uniwersëtetu, przez ùsadeniè jinternetowi stronë „Rastko-Kaszuby”. Òd rokù 1999 w Bibliotece Pòlschi Lëtaturë w Jinternece je do przeczëtaniégò roman A. Majkòwsczégò „Żëcé i przigòdë Remusa”, co sã stalo dzàka profesorowi UG Markòwi Adamcowi.

W mòlim dzélu je widzec w Trójmiescym brëkòwną wersjã pisóny kaszëbiznë. We Gduńskù je sedzba Nòczelny Radzëznë KPZ, temù tuwò sã twòrzi nowicy tekstów, co sã tikają ji dzejaniò, np. rôczbë, òdkòzë czë leznoscowé żëczbë. Równak np. nòdpis na zrzeszeniowim sztãpkù czë nadrëczy na firmòwim papierze Zrzeszeniò jesz nie tak dòwno miałë blòs pòlskò mòwną pòzwã, bò kaszëbską pòzwã ti stowòrë dzejarze ùródzëlë dopiérze pò 2000 rokù. Tak téz spòdlowò je pòlskò wersjò Biuletinu Radzëznë Kaszëszégò Jãzëka, a kaszëbskò wersjò to je blòs przelòzënk.

Malò téz je widzec kaszëbiznã w nòdpisach na bùminkach, ùlëcach i towarach⁴⁹.

Nieròz na etikétkach, na àutolach i na nasziwkach ùnifòrmów robòtników mòże nalezc kaszëbsczé słowò „Stolem”, bò taką pòzwã òd miona legendowégò kaszëbsczégò heroja wzãła so zastawnò firma z Trójmescégò. Inëch kaszëbsczich nòdpisów ni ma za wiele, np. na bùminkù wiòldzégò kròmù „Madison” na dòwnym Kaszëbsczim placu we Gduńskù òsta òdkrëtò tòblëca z nòdpisã ò tim w sztërzëch jãzëkach: pòlsczim, kaszëbsczim, niemiecczim i anielsczim: *Aktualny przebieg ulic / Dawny Targ Kaszubski / Ulice obecnie nieistniejące // Dzysdniowi przechòdënk darzëców / Dòwny Kaszëbsczì Tòrg / Darzëce, co jich dzysò ni ma // Present street grid / Old Kashubain Market / Streets no longer*

⁴⁸ P. Szczypta, *Kaszubszczyzna w Internecie*, [w:] *Jëzyk kaszubski...*, s. 115.

⁴⁹ E. Rogowska-Cybulska, *Kaszubszczyzna w szacie informacyjnej miasta*, [w:] *Przestrzëń zròznicowana jëzykowo, kulturowo i spòlëcznie. Miasto 2*, pod red. M. Świëcickiej, Bydgoszcz 2008, s. 133-146; M. Cybulski, *Kaszubszczyzna w nazwach firm w wojewòdztwie pomorskim*, [w:] *Pòlszczyzna Mazòwsza i Podlasia*, cz. X: *Pòlszczyzna miast i miasteczëk*, pod red. H. Sëdziak, Lomża 2006, s. 103-116.

*existing // Gegenwärtiger Straßenverlauf / Ehemaliger Kaschubischer Markt / Gegenwärtig nicht bestehende Straßen*⁵⁰. Kaszëbskòmòwny tekst je téż widzec w Gdini, na nórce ùlëców Żeromsczegò i Derdowsczegò na tòblicë z leznoscë 40 roczëznë zalożeniô KPZ je tã nôdpis: *W TIM / BUDINKU / 28 X 1956 ZAKŁÔDËLË / ZRZESZENIE KASZUBSKIE / JEDNOTA NORDOWËCH PARTÓW / KASZËBSKO-POMORSZËGÒ ZRZESZENIÔ / GDËNIÔ W 40 ROCZËZNË*⁵¹. Rolno-towarowi ùtròp mô kaszëbską pòzwã „Rënk”⁵² i temù widzëmë tã pòzwã na reklamówëch tòblëcach w òkòlim. W wiòldzim krómie firmë Leroy Merlin na przedmiescym Gduńska kòl pòlsczych są i kaszëbsczë nôdpisë: *Serdecznie witamy // Serdeczno witómë i Zapraszamy ponownie // Zapròszómë jesz rôz*⁵³. Równak tacich tekstów wicy mòże widzec w krómach i ùrządach w kaszëbszczich miastach i miastkach pòza Trójmiescym. Ni ma téż w Trójmiescym kaszëbskòmòwnëch wersjów pòzwów ùlëców. Równak w wikszoscë trójmieszczich krómów mòże kupić towòr z kaszëbską pòzwã, np. piwò „Remùs”, kòrnus „Kaszëbszi Gryf”, gùrczi abò „Ostri Mòzdrech Kaszëbscz”⁵⁴. Nadto na ùlëcach czasã mòże nalezc tòfelczy z kaszëbsczim Grifã i podpisã „Kaszëbë”.

Jak zdrzec na kaszëbiznã w Trójmiescym, jaczi je ji stón? Przede wszëszczim mùszi rzec, że pò rokù 1989 zwikszyłò sã znaczenië kaszëbszczi mòwë, chtërna z dialektu stòwò sã apartnym jãzëkã (*in statu nascendi*). Dzãka rozmajitim dzejanióm lëdzy Kaszëbskò-Pòmòrszczegò Zrzeszeniô kaszëbizna je wicy widzec w Trójmiescym, a kaszëbskòmòwny gduńczenie, gdnianie i sopòcanie coròz czãscy nie wstidzã sã pò kaszëbskù glosno gadac. Wëdówò sã, że cygnącò sã òd niepamiãtnëch czasów tendencjò zmiészaniô sã òbjimù kaszëbiznë przede wszëtczim we Gduńskù, ale téż i w calim Trójmiescym ùstãpiwò, a nawetka czasã rosce òbjim kaszëbiznë.

Równak nie dówò pòkù to, że ta òdroda kaszëbiznë stòwò sã we wikszim dzëlu dzãka lëdzóm, co przëjachalë do Trojmieszczegò z bùtna, a nié dzãka tim kaszëbszczim mieszkãncóm Trójmieszczegò, co tuwò mieszkajã òd pòkòlениów. A jesz barzi nie dówò pòkù to, że westrzód tich lëdzy ni ma za wiele młodëch. Tak téż, chòc jeleznosc kaszëbiznë dzysò je dzyrzkò lepszò jak przòdë, przindnota kaszëbszczi mòwë w Trójmiescym przënòszò strach, bò wedle słów Jaromiry Labuddy: *Mòwa – to je dësza lëdù: / Chto jã stracył, stracył siebie!*

⁵⁰ Tamże, s. 139-140.

⁵¹ Tamże, s. 139.

⁵² A. Rylko-Kurpiewska, *O znaczeniu kontekstu w tworzeniu nazw produktów*, [w:] *Polonistyczne drobiazgi językoznawcze I. Materiały sesji jubileuszowej Oddziału Gdańskiego Towarzystwa Miłośników Języka Polskiego z 23 października 2006 roku*, pod red. J. Maćkiewicz i E. Rogowskiej-Cybulskiej, Gdańsk 2009, s. 170.

⁵³ P. Brëza, 2005, *Kaszëbizna w hiperkrómach*, „Kaszëbskò Òdroda”, nr 4, s. 3.

⁵⁴ E. Rogowska-Cybulska, *Wokòł jedzenia. O kaszëbskiej szacie informacyjnej zwiãzanej z wytwarzaniem i konsumpcjã artykułów żywnościowych*, „Biuletyn Rady Języka Kaszëbskiego”, 2009, w druku; teje, *Kaszëbskojęzyczne teksty i gatunki o funkcji komercyjnej*, w druku.

Marek Cybulski

Kaschubische Sprache in der Dreistadt – eine soziolinguistische Charakteristik

ZUSAMMENFASSUNG

Der vorliegende Artikel bezieht sich auf die Lage der kaschubischen Dialekte, sowie auch der kaschubischen Schriftsprache auf dem Gebiet der so genannten Dreistadt (Gdańsk – Gdynia – Sopot) in der Vergangenheit und der Gegenwart. Die Ausarbeitung beinhaltet eine Charakteristik der kaschubischen Sprache in den heutigen Stadtgrenzen von Gdańsk, Gdynia und Sopot, sie schildert auch die aktuellen Angaben über die Kenntnisse und die Verwendung des Kaschubischen durch die Stadteinwohner, die sich selber als Kaschuben bezeichnen, sowie auch die Arten ihrer sprachlichen Aktivitäten (wie z.B. kaschubischsprachige Verlage, Medien, Bildung).

Der Verfasser stellt die These, dass die uralte Tendenz zur Einschränkung der geografischen und sozialen Reichweite des Kaschubentums heutzutage als gestoppt oder sogar als rückgängig gelten kann, was aber nicht den in der Dreistadt geborenen Kaschuben, sondern den Ankömmlingen aus der Kaschubei zu verdanken ist.